

А. В. Івченко *

РОЗКОП «ОРІЄНТ» НЕКРОПОЛЯ ОЛЬВІЇ

На некрополі Ольвії десять років досліджується широкою площею розкоп «Орієнт». Ця територія характеризується деякими рисами, що роблять її особливо цікавою для дослідників поховальних обрядів: вона використовувалася протягом майже усього періоду існування античної Ольвії виключно для відправлення поховально-поминальних та пов'язаних з ними обрядів. Жодних ознак будь-якої господарської діяльності тут немає. При цьому тут зафіксовано достатньо високу щільність різномасштабних об'єктів ритуального призначення. Тому виникла необхідність стисло огляду результатів десятирічної роботи.

К л ю ч о в і с л о в а: некрополь, поховання, поховально-поминальні ритуали, трупопалення, підбій, склеп.

Некрополь Ольвії досліджується близько двохсот років. За цей час було видано велику кількість наукових робіт, що мали аналітичний чи публікаційний характер. Аналітичні роботи (у тому числі монографії) було присвячено головним чином окремим історичним періодам його існування (Козуб, 1974; Парович-Пешикан 1974; Скуднова 1988) або узагальненню матеріалів некрополя у цілому (Козуб 1984, с. 156—174; Папанова 1993; 2006). В аналітичних статтях переважно було розглянуто окремі типи або поховально-поминальних об'єктів та ритуалів, що були пов'язані з ними (Козуб 1987, с. 27—35; 2002, с. 37—41; Папанова 1997, с. 156—161; 2004, с. 296—300; 2005, р. 221—237), або поховальний інвентар та його типологія, хронологія тощо (Журавлев, Ломтадзе 2007, с. 78—91; Козуб 1986, с. 41—52; Папанова 2000, с. 194—2016). Публікаційні роботи було присвячено окремим об'єктам або результатам роботи на окремих ділянках некрополя впродовж відповідних польових сезонів (Буравчук 2013, с. 634—639; Бураков 1979, с. 75—82; 1980, с. 64—75; Назарчук 1988, с. 194—203).

* ІВЧЕНКО Андрій Валерійович — молодший науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0003-1357-310X, comandor_a@ukr.net

Роботи планіграфічного характеру, спрямовані на узагальнення досліджень на окремих ділянках некрополя, що були отримані за весь час їх вивчення, нечисленні (Папанова 2001, с. 103—105). Саме такі дослідження можуть продемонструвати певні зміни, що з часом відбувалися у використанні конкретного сакрального простору. Аналізу результатів, що були отримані при розкопках однієї конкретної ділянки ольвійського некрополя, присвячена запропонована стаття.

Розкоп «Орієнт»¹ розташований у центральній частині території, що умовно зветься «некрополь Ольвії» (північний кордон території НІАЗ «Ольвія», на захід від городища). Роботи на ньому було розпочато у 2010 р. на місці випадково знайденого сучасного (давниною принаймні у декілька десятиріч) грабіжницького ходу, що вів до камери ґрунтового склепу римського часу. Під час дослідження цього склепу поруч було знайдено інші поховання, наслідком чого стало системне вивчення цієї ділянки широкою площею.

У 2010—2018 рр. було розкопано загалом 925 м². (Буйських, Івченко 2018, с. 4—5). Сучасна поверхня на цій ділянці була відносно пласка, з незначними коливаннями по абсолютній висоті. Стратиграфія розкопу досить проста. Верхній шар складався з тонкого про шарку дерену та гумусу у середньому 0,20 м завтовшки. Нижче до глибини у середньому 0,9—1,0 м від сучасної поверхні йшов супісок жовтого кольору, ще нижче розпочинався рудий суглинок, іноді з домішками «білоглазки». Формування ґрунту тут йшло переважно природним чином, за рахунок еолових процесів. На окремих квадратах на різній глибині були виявлені шари чорного щільного сильного гумусованого супіску, що, ймовірно, мали штучний характер.

¹ За традицією, що склалася у Ольвії за останні десятиріччя, новий розкоп отримує назву по назві найближчого репера (топоплан Д. Беленького, зйомка 1989 р.).

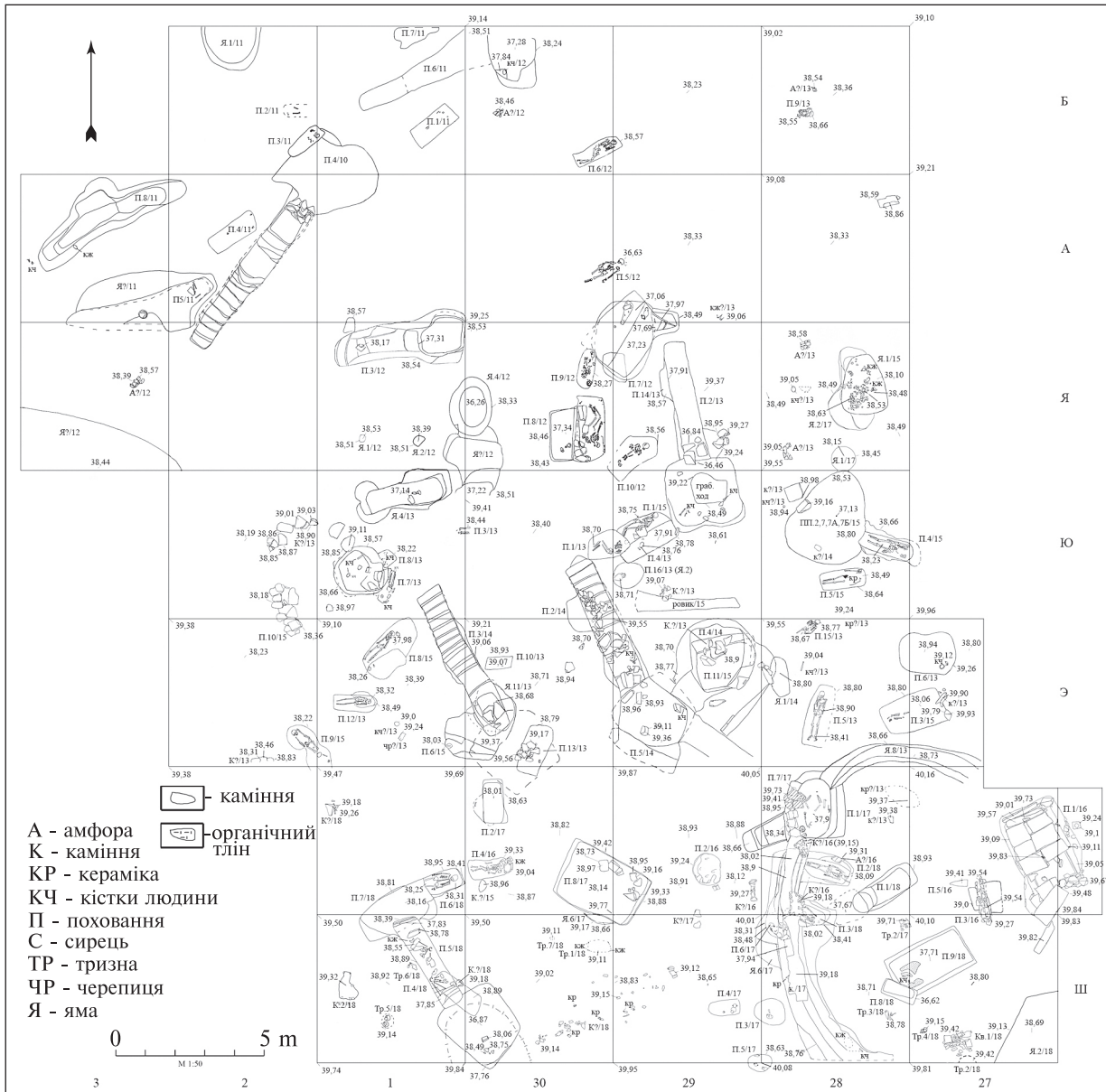

Рис. 1. Ольвія, некрополь, розкоп «Орієнт», загальний план

Fig. 1. Olbia, necropolis, excavation "Orient", general plan

На розкопі було виявлено шістдесят сім поховань різного типу та часу та п'ятдесят інших об'єктів, що були пов'язані з поховально-поминальною традицією (рис. 1). Частина з них була знайдена у шарі супіску на різній глибині, але більшість зафіксована на рівні суглинку (інколи досліджено лише нижню частину об'єкту, інколи поховання були зроблено саме з цього рівня). При дослідженні було визначено декілька важливих рис, що притаманні цій території:

1. Тут наявні об'єкти, що пов'язані виключно з поховально-поминальною традицією. Жодних ознак господарської діяльності не простежено.

2. Поховально-поминальні дії на цій території відбувалися протягом майже усього часу існування античної Ольвії (з середини VI ст. до н. е. до початку III ст. н. е.)

3. На цій території наявні усі типи поховальних споруд, що відомі на некрополі Ольвії. Єдине виключення — монументальні кам'яні склепи під великими курганами.

За часом існування (відповідно до історичної періодизації існування античного міста Ольвія) можна визначити наступні хронологічні періоди використання цієї території: пізньоархаїчний — ранньокласичний, класичний, пізньокласичний — елліністичний та римський.

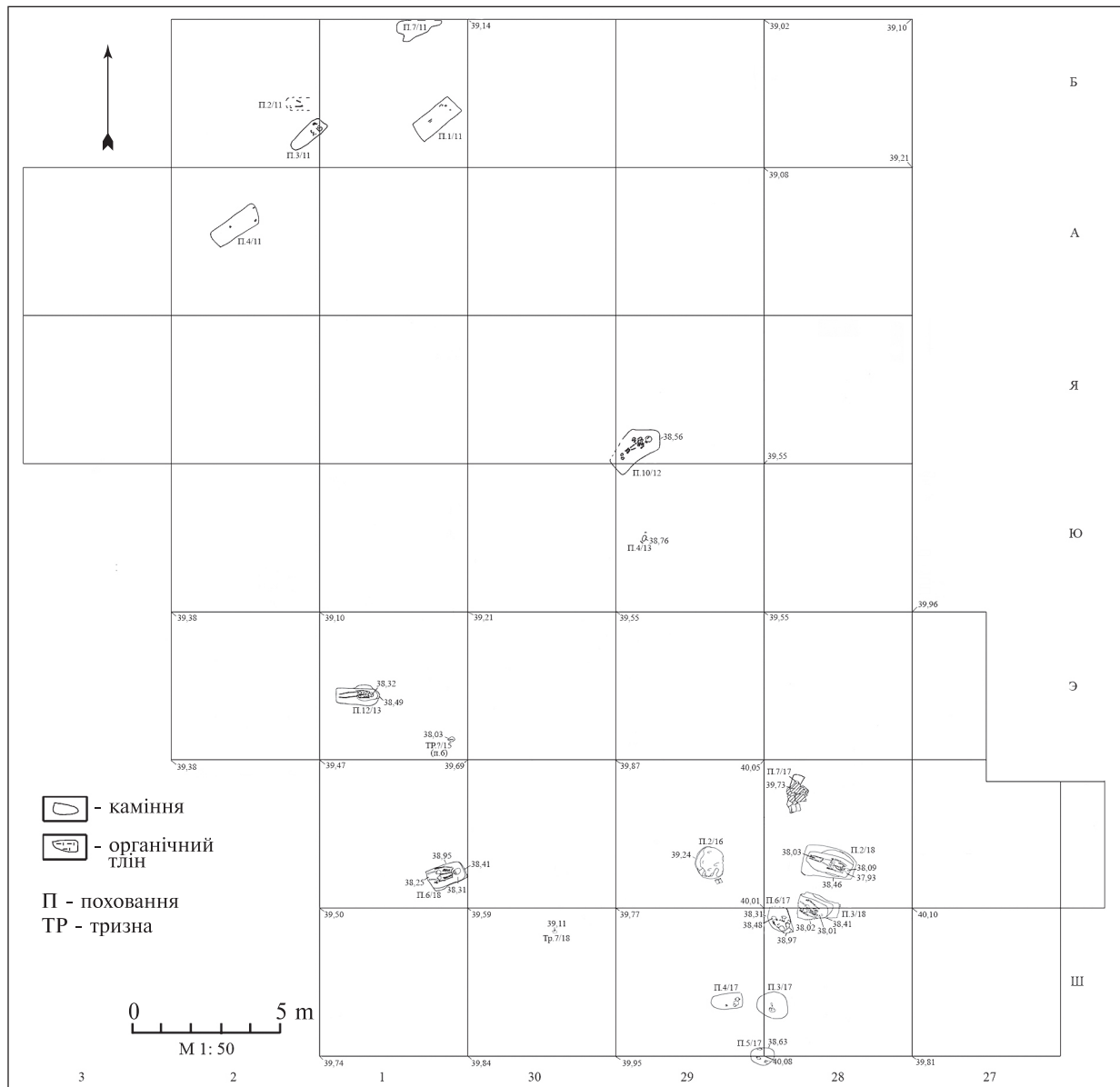

Рис. 2. Ольвія, некрополь, розкоп «Орієнт», пізньоархаїчний — ранньокласичний період

Fig. 2. Olbia, necropolis, excavation "Orient" Late Archaic — Early Classical period

Період пізньої архаїки — ранньої класики (враховано об'єкти, що датуються з другої половини VI по рубіж VI — першу половину V ст. до н. е.): досліджено сімнадцять поховань та три об'єкти, що умовно інтерпретовані як тризни (рис. 2). Системи у розташуванні могил не простежено. Вони займають усю площину розкопу, але нерівномірно. Можна виділити два їх осередки: у північно-західній та південній частині розкопу. Орієнтування широтне, головним чином на схід, інколи зі значними відхиленнями на північ (чотири випадки) чи незначними на південь (два). По одному разу похованого було покладено головою на північ, або північний схід, але у обох випадках об'єкти датовано досить умовно на підста-

ві стратиграфії та планіграфії. Біля небіжчика, покладеного головою на північ (поховання № 7/2017 (Ивченко 2017, с. 24—25, табл. 14, 22, 44), було зафіксовано «дельфін» початку — середини V ст. до н. е., але він знаходився у засипці могильної ями. Майже усі поховання у північній та центральній частині розкопу мають відхилення до півночі. У південній половині розкопу напрямом могил варіюється більше, але переважає широтний (кістяки у таких могилах там, де вони є, спрямовані на схід).

Найбільш раннім (середина — друга половина VI ст. до н. е.) є єдине відоме на розкопі трупоспалення № 2/2016: ґрунтове, безурнове, спалення зроблено на стороні (Ивченко 2016, с. 30—32, табл. 21—22, 41, 53—55). Слід зазна-

чити, що надалі протягом усього періоду використання цієї території сліди ритуального вогню у об'єктах майже не зустрічаються (лише окремі невеличкі шматочки деревного вугілля та обпаленого ґрунту у деяких випадках).

Одне поховання № 5/2017 має підбійну конструкцію (Ивченко 2017, с. 21—23, кресл. 2, 10, 12, табл. 17, 19, 44, 72, 73). Воно було зафіксовано у стінці розкопу на рівні переходу супіску у суглинок. Пляма могильної ями фіксувалася дуже не чітко, вхідну яму простежити не вдалося взагалі. Орієнтовано з заходу на схід, підбій розташований з півдня. Кісток у підбої не було — лише три керамічних посудини, але за невеличким розміром поховальної камери можна вважати це поховання дитячим. На ольвійському некрополі підбійні поховання з'являються лише на межі архаїчного та класичного періоду з кінця VI ст. до н. е. (Папанова 2006, с. 90) і для цього часу дуже нечисленні. Отже, знахідка підбійної могили, яку за інвентарем можна впевнено датувати початком — серединою V ст. до н. е., дуже цікава.

Інших похованих було покладено у прості неглибокі ями, переважно зроблені недбало (контури не чіткі, стінки та дно нерівні, бугристі). Орієнтування широтне, головним чином на схід, інколи зі значними відхиленнями на північ (чотири випадки) чи незначними на південь (два). По одному разу похованого було покладено головою на північ, або північний схід, але у обох випадках об'єкти датовано досить умовно на підставі стратиграфії та планіграфії.

Звертає на себе увагу дуже погана збереженість людських кісток. У більшості могил кістяки фрагментовані (інколи збереглося лише по декілька невиразних невеличких уламків). У трьох похованнях, включаючи ймовірний підбій (№№ 3—5/2017 (Ивченко 2017, с. 21—24)) вони загалом відсутні, хоча у кожній з них простежено по декілька керамічних та скляних посудин, переважно імпортих. Усі вони були спрямовані у широтному напрямку. Виходячи з невеличких розмірів ям, ці поховання можна інтерпретувати як дитячі. Ще у одному дитячому похованні з фрагментованими кістками поганого стану також присутній керамічний набір з декількох посудин та кістяне намисто (№ 10/2012). На той самий час, поховання підлітків та дорослих, де присутні кістяки у більш-менш гарному стані (часткова фрагментованість пов'язана з об'єктами, більш пізніми за часом), безінвентарні і дату їх можна визначити лише на підставі стратиграфії (Ивченко 2012, с. 41—44, табл. 40—45, 82—83, 115, 129).

Одна знахідка являє собою рештки повністю зруйнованого та перевідкладеного архаїчного поховання № 1/2013 (Ивченко 2013, с. 31—32). Поруч лежали фрагментований череп, вістря стріл та бронзова бляшка у «звіринному» стилі. Бляшка датується кінцем VI — першою чвертю V ст. до н. е. (Толстиків 2011, с. 56—58). Але ці знахідки повністю перекривали та знаходилися суттєво вище за поховання класичного часу.

Три об'єкти умовно визначені як тризни. Усі вони були розташовані на межі супіску та суглинку. Усі вони представляють цілий чи фрагментований імпортих посуд. У одному випадку у невеличке заглиблення було поставлено клазоменський аск 540/530 — 520 рр. до н. е. (Ивченко 2015, с. 22, табл. 17, 39, 58; Буйських 2013, с. 79, рис. 57). У другому безпосередньо на ґрунт було покладено розчавлену іонійську чашу. Фрагменти посудини лежали один на одному, при чому нижня частина знаходилася вище за верхню, хоча була розташована денцем до низу (Буйських, Ивченко 2018, с. 26, табл. 80, 99). У третьому знову безпосередньо на ґрунт було покладено половину сіролощеного глечика, при чому посудину було розбито по вертикалі (Ивченко 2016, с. 7, табл. 6).

Класичний період (об'єкти датуються з середини V ст. до н. е. по другу половину IV ст. до н. е.): знайдено дванадцять поховань (з них п'ять у дуже поганому стані) та чотири інших об'єкти (з них три «тризни») (рис. 3). За одним винятком, усі об'єкти сконцентровані у південно-східній частині розкопу — хоча їх менше, вони розташовані більш щільно, ніж у попередній період.

Збільшується кількість поховань з підбоями (як відносно, так і абсолютно) — їх чотири. Усі вони орієнтовані у широтному напрямку з відхиленням до півночі. Дві могили у дуже зруйнованому стані, напрямок похованих визначений досить умовно (по разі на схід і захід). Але у обох випадках підбій було зроблено у північній стінці вхідної ями (Ивченко 2014, с. 17—25). У двох випадках кістяки дорослих збереглися досить добре. Обоє було покладено головою на північний схід, підбій було зроблено з північного заходу (Ивченко 2015, с. 7—11, 25; Ивченко 2016, с. 121).

Одного разу (№ 1/2015) небіжчика було покладено на бік у скорченому стані. На розкопі відоме тільки ще одно ямне поховання, де так само покійний лежав у скорченому стані на боку головою на схід (№ 1/2013 (Ивченко 2013, с. 23)). Обидва поховання розташовані поруч, і

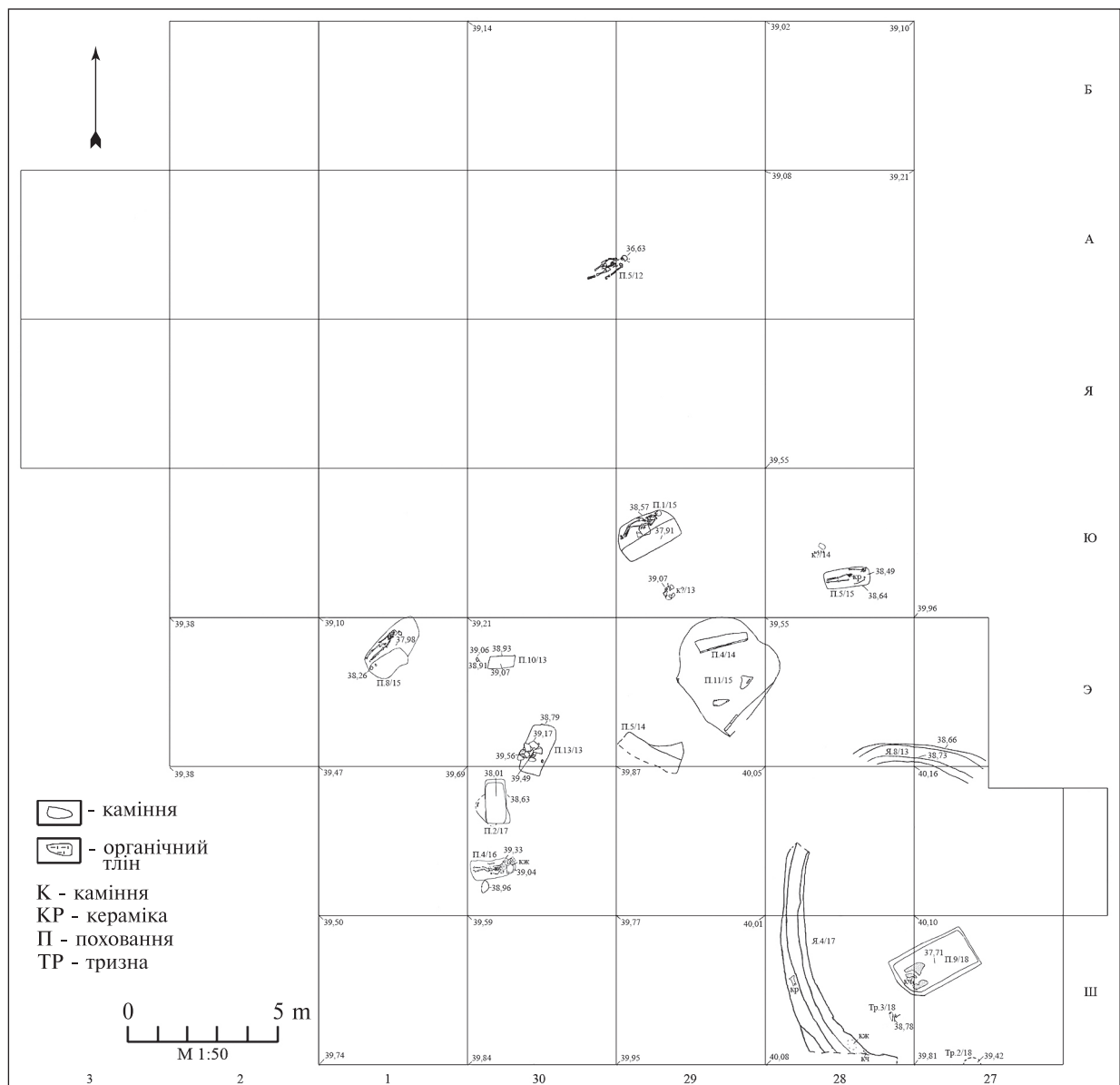

Рис. 3. Ольвія, некрополь, розкоп «Орієнт», класичний період

Fig. 3. Olbia, necropolis, excavation "Orient", Classical period

останнє незначною мірою перекриває перше. Але друга могила безінвентарна, і жодних підстав для її датування, крім того, що вона пізніша за першу, немає.

Цікаво, що у вхідну яму могили № 1/2015, котру датовано серединою — другою половиною IV ст. до н. е., було кинуте уламки чорнофігурного кіліка кінця VI — першої половини V ст. до н. е., що був потім реставрований майже цілком. Уламки було знайдено по всій глибині вхідної ями (близько 0,7 м). Це дуже гарний приклад використання у поховальному ритуалі речей, що належать до більш раннього часу.

Сім похованих було покладено у звичайні ями прямокутної форми. Вони виконані

більш акуратно, ніж у попередній період: наявний чіткий абрис, прямовисні стінки, рівне дно, більша, у середньому, глибина. П'ять орієнтовані у широтному напрямку (чотири строго на схід чи на захід з відхиленням до півночі, одно — на захід), два — у меридіональному (на північ та на північ з відхиленням до сходу). Збереженість кісток не дуже гарна, але майже у всіх могилах наявні кістяки з невеликим ступенем фрагментованості (єдине виключення — поховання № 2/2017, що було зруйноване ще за античних часів (Ивченко 2017, с. 17—19)).

Три поховання з п'яти мають деякі риси, що не часто зустрічаються на некрополі Ольвії.

Поховання № 5/2012 (Ивченко 2012, с. 25, табл. 21, 71—75; 2016b, с. 212—216) — яма не

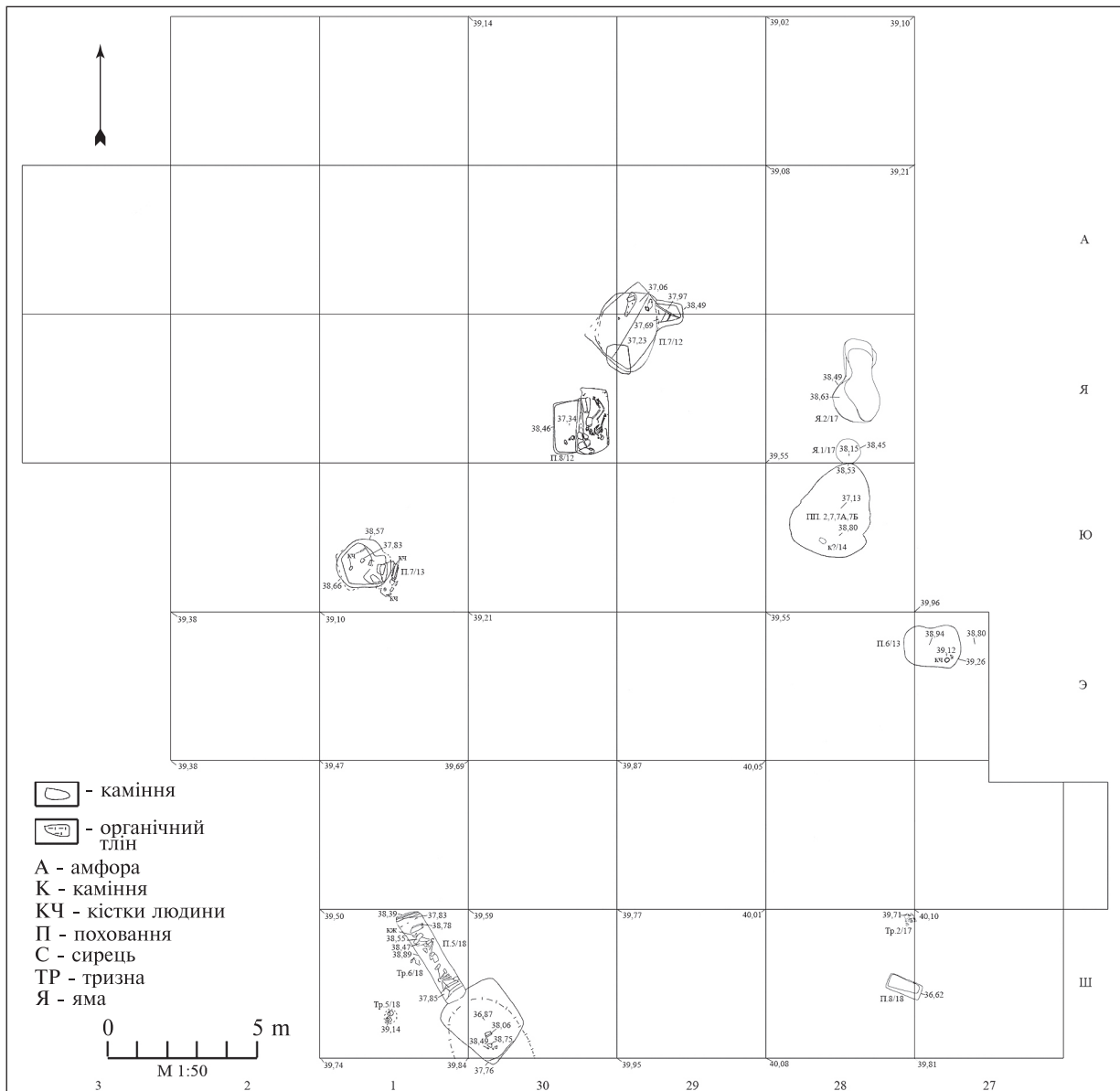

Рис. 4. Ольвія, некрополь, розкоп «Орієнт», пізньокласичний — елліністичний період

Fig. 4. Olbia, necropolis, excavation "Orient", Late Classical — Hellenistic period

простежена. Кістяк чоловіка покладено випростано на спині головою на схід — північний схід. Біля голови — купка анепіграфних «дельфінів» середини V ст. до н. е. з різним ступенем зносу. Можливо — це поховання майстра відповідної спеціалізації.

Поховання № 10/2013 (Ивченко 2013, с. 41—42) — кістяк дитини у невеликій неглибокій прямокутній ямі, випростаний на спині головою на захід. Яма перекрита великою кам'яною плитою, що дуже добре маркує рівень давньої денної поверхні. Дата об'єкту — середина — третя чверть V ст. до н. е. При цьому серед інвентаря поставлено цілий іонійський аск другої половини VI ст. до н. е. (Буйских 2013, с. 136, кат. № 9.184, рис. 121).

Поховання № 13/2013 (Ивченко 2013, с. 44—46) — випростаний кістяк жінки у прямокутній ямі головою на північ-північний схід. Кисті стиснуті у кулаки. В кожному з них різні за кількістю набори, що складаються з цілих астрагалів, їх половинок та фрагментів. Датуються поховання першою половиною IV ст. до н. е. У складі інвентарю — іонійський аск першої половини V ст. до н. е. (Буйских 2103, с. 136, кат. № 9.139, рис. 122).

Спорудження невеличкого кургану на цій території виявлено лише для класичного часу. Насип не було видно на поверхні не тільки зараз, а, ймовірно, ще за римських часів. Він добре фіксується у плані та на розрізах розкопу у вигляді напівсферичної (у розрізі) лінзи щіль-

ного сильно гумусованого супіску чорного кольору. Зверху насип перекрито шаром звичайного супіску. Насип оточує рів округлої форми діаметром близько 20 м (досліджений частково), 0,6–0,7 м завглибшки, трапецієвидної форми у розрізі. На західному відрізку він має більш складний профіль. За численним матеріалом датується кінцем V — IV ст. до н. е. (Буйських, Івченко 2018, с. 27–28; Івченко 2013, с. 54–55, табл. 83, 112; 2017, с. 33–35, табл. 26, 47–48, 76). У шарі насипу відкрито залишки чотирьох тризн (головним чином, великі фрагменти донних частин різноманітних амфор), що не ставлять під сумнів це датування.

Приблизно в умовному центрі площі, яку оточує рів, під шаром насипу у суглинку рудого кольору знайдено велике ґрунтове ямне поховання № 9/2018 (Буйських, Івченко 2018, с. 20–23, табл. 32–33, 73), орієнтоване з північного сходу на південний захід. Можливо, це центральне поховання кургану. На жаль, воно було майже повністю зруйноване (залишилися лише невеличкі фрагменти деревини та органіки на дні, окремі фрагменти кісток людини та невиразний матеріал у засипці. Але зверху це поховання частково прорізано об'єктом другої половини IV ст. — початку III ст. до н. е., що, разом зі знахідками з рову, і визначає його дату.

Про те, що у наслідок еолових процесів невеличкі насипи некрополя Ольвії дуже швидко можуть вкриватися наносним ґрунтом, було вказано ще до першої світової війни (Папанова 2006, с. 158). Максимальна товщина лінзи щільного чорного супіску, котру оточує рів, не перебільшує 0,5 м. Зверху насип перекрито шарами супіску близькими завтовшки. Можливо, на цій території ще є невеличкі насипи, не оточені ровами, що не фіксуються на поверхні і які можна виявити лише у процесі розкопок.

Пізньокласичний — елліністичний період (знайдено об'єкти з другої половини IV — початку III ст. до н. е. по II ст. до н. е.): зафіксовано сім поховань, дві ями нез'ясованого призначення та п'ять тризн (рис. 4). Орієнтування ям дуже різноманітне. Але за конструкцією впевнено переважають підбійні могили (чотири). Крім них зафіксовано два простих ямних поховання та (умовно) один ґрунтовий склеп.

За місцезнаходженням об'єкти можна розподілити на три групи. Найбільша знаходиться у центрі розкопу — тут на деякій відстані одне від одного розташовані п'ять поховань (чотири підбійні та ямне) та обидві ями. У вхідній ямі поховання № 8/2012 зафіксовано залиш-

ки тризни — два одночасових чорнолакових канфари з відбитими ручками, що було кинуте у верхній частині засипки (Івченко 2018, с. 202–203). Ручки було покладено поруч. До того ж при спорудженні сирцевого закладу було використано гераклейську амфору з задалегідь відбитою ніжкою.

Досить рідкісним підтипом поховальної споруди на некрополі Ольвії є поховання № 2/2015. Це складна конструкція з великою вхідною ямою та двома камерами по боках. У першій похована дитина, у другій — дорослий чоловік. Обидва були орієнтовані головою на південний схід. У обох камерах та ямі був численний супроводжуючий інвентар, за часом близький до часу поховання — остання чверть IV — межа IV—III ст. до н. е. (Івченко 2015, с. 11–19). Біля дитячого черепа було знайдено унікальну золоту сережку з привіскою у вигляді астрагала (Буйських, Денисова, Івченко 2016, с. 65–66).

Друга група пов'язана з курганным насипом класичного часу. Її складають дитяче ямне поховання № 8/2018 другої половини IV — початку III ст. до н. е., що було впущене до насипу та частково пошкодило основне поховання № 9/2018 (Буйських, Івченко 2018, с. 20–22) та три тризни (скупчення невеликих фрагментів кераміки різних типів (Івченко 2013, с. 16–17; 2017, с. 36–37).

Третя група розташована у південно-західній частині розкопу. Вона складається з великого ґрунтового склепу та двох тризн поблизу нього. Склеп орієнтовано з півночі — північного заходу на південь — південний схід. Він мав довгий дромос складної конфігурації, масивний сирцевий заклад та трапецієвидну камеру, трохи розгорнута відносно довгої вісі дромосу. Склеп було пограбовано принаймні двічі: по-перше, ймовірно, за античного часу — через дромос, по-друге у сучасності — ходом до камери зверху через склепіння. Другий перекоп займає майже весь об'єм камери та зруйнував усе, що навіть теоретично могло залишитися після першого втручання.

У зв'язку з цим дуже складним є питання про дату цього об'єкту. Всі знахідки, що були зроблені у дромосі та у камері, знаходилися не *in situ* (у камері вони загалом майже усі були у заповненні сучасного грабіжницького ходу). Тому датувати поховання на підставі матеріалу неможливо (знайдені перевідкладені речі як елліністичного, так і римського часу).

За планіграфією склеп практично паралельний трьом великим склепам римського часу,

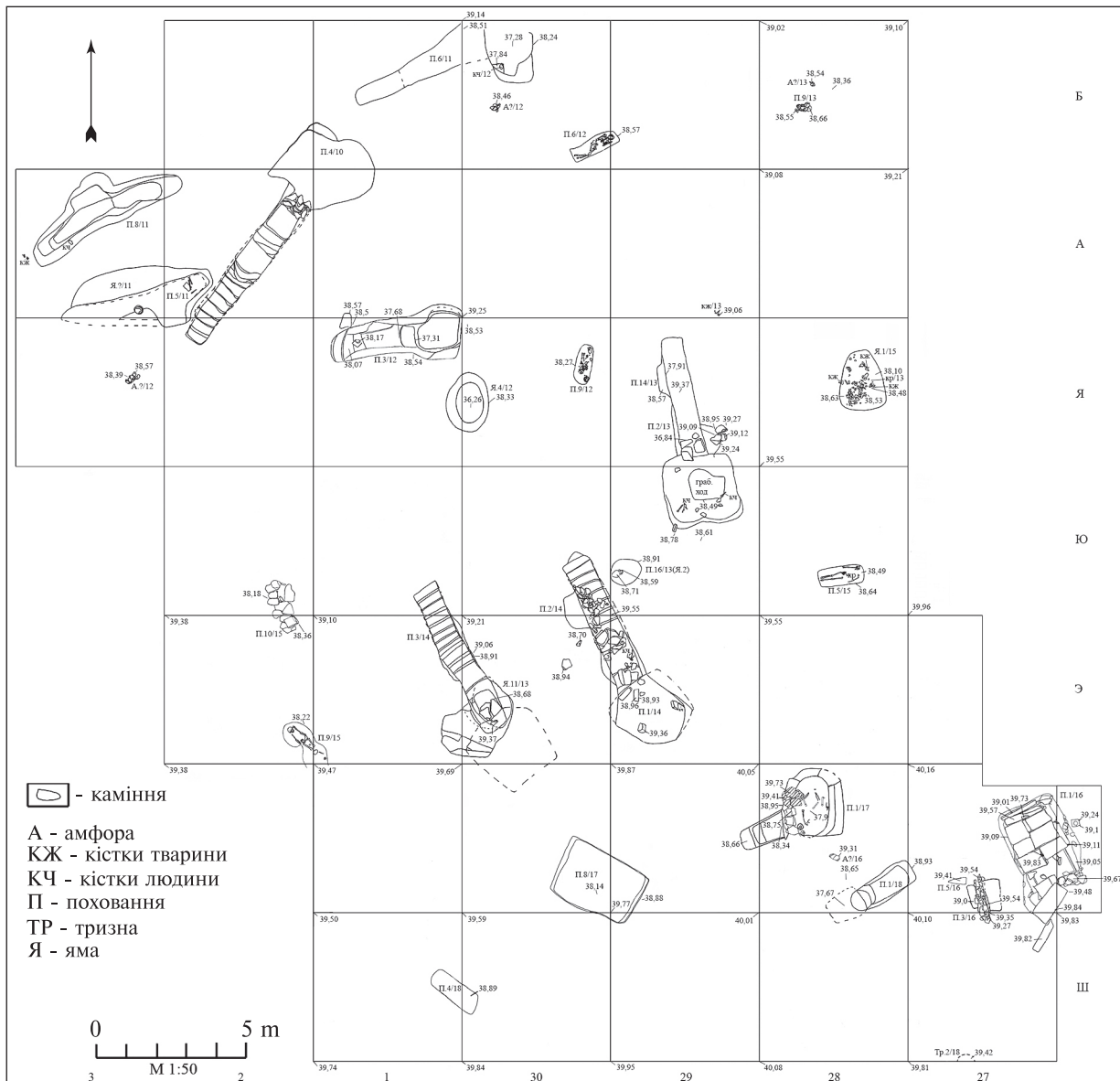

Рис. 5. Ольвія, некрополь, розкоп «Орієнт», римський період

Fig. 5. Olbia, necropolis, excavation "Orient", Roman period

що розташовані поблизу, та орієнтований так само, як і ці споруди (рис. 1). Але деякі конструктивні ознаки — масивний сирцевий заклад, перехід підлоги дромосу безпосередньо у підлогу камери, форма входу — на некрополі Ольвії більш характерні для елліністичних склепів і дуже зрідка зустрічаються у римський час (Ивченко 2018а, с. 49). Крім цього, у безпосередній близькості до склепу на рівні його фіксації знайдено два дуже показових об'єкти: тризни № 5 та 6.

Тризна № 5 — це два світлоглиняні глечики, що були поставлені у невеличке заглиблення. У заглибленні також було знайдено монету 180—170 рр. до н. е. Самі глечики датуються другою — третьою чвертю II ст. до н. е. Тризна

№ 6 — елліністичні світлоглиняні глечик та родоський амфориск, покладені у невеличке заглиблення (Буйських, Ивченко 2018, с. 25—26). На підставі конструктивних ознак та тризн, що розташовані поблизу, склеп було віднесено до елліністичного часу.

Найбільш інтенсивне використання цієї території ту розпочинається у останній, римський період (знайдено об'єкти з I ст. до н. е. — I ст. н. е. по II — початок III ст. н. е.): загалом зафіксовано 24 поховання та вісім інших об'єктів (чотири тризни, три ями та фрагментоване поховання собаки). Цей час представлено максимальним розмаїттям типів поховальних конструкцій: це кам'яні склепи (один), ґрунтові склепи (дев'ять, у тому числі три недоробле-

них), підбійні поховання (три, у тому числі два у дромосі склепів), ямні поховання (вісім) та дитячі поховання у амфорах (три). Певної системи у розташуванні об'єктів не простежено, орієнтація різноманітна як для усіх об'єктів загалом, так і у межах окремих типів (рис. 5).

Кам'яний склеп № 1/2016 знаходився орієнтовно із західної сторони від курганного рову, можливо, частково перерізаючи останній (ця територія ще остаточно не досліджена). Це велика кам'яна скриня з двоскатним дахом, дромос відсутній (Ивченко 2016, с. 13—30). Конструкції такого типу добре відомі на некрополі Ольвії. Зазвичай їх відносять до елліністичного часу, не виключаючи можливість їх повторно-використання у римській період (Папанова 2006, с. 115—118). Склеп № 1/2016 був повністю пограбований. Знахідок *in situ* зроблено не було. Завдяки тому, що грабіжники частково зруйнували перекриття і він певний час стояв відкритий, до заповнення скрині потрапив різний матеріал із оточуючих шарів як елліністичного, так і римського часу. Але, по-перше, матеріал римського часу переважає (у тому числі у кількості археологічно цілих форм). По-друге, між плитами скрині та камінням перекриття зафіксовано червонолакову кераміку римського часу. Це дає змогу віднести цю споруду саме до перших сторіч н. е.

Детальний аналіз поховань римського часу потребує окремої роботи за великим обсягом інформації. Тут можна лише відмітити, що у цей період, як і у класичний, зберігається традиція покладання до могили речей більш архаїчних (наприклад, у похованні № 14/2013 кінця I—II ст. до н. е., що супроводжувалося великою кількістю різноманітного інвентарю, у кулаук небіжчика була затиснута монета III ст. до н. е. (Ивченко 2015, с. 46—51).

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Територія, на якій розташований розкоп «Орієнт», впродовж майже усього часу існування античної Ольвії використовувалася як місце, де регулярно відправлялися виключно поховальні та поминальні ритуали. Жодних ознак будь-якої господарської діяльності тут не знайдено.

2. Будь-якого плану у розташуванні та орієнтуванні поховальних споруд не простежено для жодного з періодів існування некрополя.

3. Типологічна різноманітність поховальних конструкцій з часом зростає від одного хронологічного періоду до іншого.

4. Пік використання цієї території припадає на період, коли вона була максимально віддалена від житлової частини Ольвії (навіть у архаїчний період неподалік знаходилося передмістя Ольвії).

5. При детальному розгляді та порівнянні окремих рис поховального обряду можна простежити їх певну універсальність у часі. Так, покладання до могили чи використання у поминальних обрядах речей більш архаїчних за часом типове для різних хронологічних періодів від класики до еллінізму.

- Буйских, А. В. 2013. *Архаическая расписная керамика из Ольвии*. Київ: «Стародавній світ».
- Буйских, А. В., Денисова, А. А., Ивченко, А. В. 2016. Золотые ювелирные изделия из Ольвии. *Коллекция научных фондов Института археологии НАН Украины (проблеми та відкриття)*. *Археологія та давня історія України*. 1, с. 63-79.
- Буйских, А. В., Ивченко, А. В. 2018. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2018 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф.е., 2018/бн.
- Буравчук, О. Е. 2013. Расписная керамика эллинистической эпохи из земляного склепа Ольвии. *Боспорский феномен. Греки и варвары на евразийском перекрестке: Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 19—22 ноября 2013 г.)*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 634-639.
- Бураков, А. В. 1979. Кам'яний склеп Ольвійського некрополя. *Археологія*. 31, с. 75-82.
- Бураков, А. В. 1980. Земляной склеп Ольвийского некрополя. *Исследования по античной археологии Северного Причерноморья*. Київ: «Наукова думка», с. 64-75.
- Журавлев, Д. В., Ломтадзе, Г. А. 2007. Керамические комплексы эллинистического времени из некрополя Ольвии. *Археологія*. 1, с. 78-91.
- Ивченко, А. В. 2012. *Отчет о раскопках на территории некрополя и предместья Ольвии в 2012 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф.е., 2012/116.
- Ивченко, А. В. 2013. *Отчет о раскопках на территории некрополя и предместья Ольвии в 2013 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф.е., 2013/21.
- Ивченко, А. В. 2015. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2015 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф.е., 2015/бн.
- Ивченко, А. В. 2016. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2016 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф.е., 2016/34.
- Ивченко, А. В. 2016б. Погребение с «кладом» дельфинов на некрополе Ольвии. *Стародавнє Причорномор'я*. Одеса: ОНУ, XI, с. 212-216.
- Ивченко, А. В. 2017. *Отчет о раскопках на территории некрополя Ольвии в 2017 г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф.е., 2017/бн.
- Ивченко, А. В. 2018. Постпогребальная обрядность на некрополе Ольвии. *Древние некрополи: погребально — поминальная обрядность, погребальная архитектура и планировка некрополей. Труды ИИМК РАН*. Санкт-Петербург, 47, с. 201-205.
- Ивченко, А. 2018а. Земляные склепы некрополя Ольвии (от эллинизма к римскому времени). *Forum Olbicum II: пам'яті В. В. Кранівіної (до 150-річчя досліджен-*

- ня Ольвії). *Матеріали Міжнародної археологічної конференції, 4 - 6 травня 2018 р.* Миколаїв, Науково-дослідний центр «Лукомор'є», с. 48-50.
- Козуб, Ю. І. 1974. *Некрополь Ольвії V—IV ст. до н. е.* Київ.
- Козуб, Ю. І. 1984. Историческая топография некрополя Ольвии. *Античная культура Северного Причерноморья*. Киев, с. 156-174.
- Козуб, Ю. И. 1986. Стекланные бальзамарии из некрополя Ольвии. *Античная культура Северного Причерноморья в первые века нашей эры*. Киев, с. 41-52.
- Козуб, Ю. И. 1987. Погребальные сооружения некрополя Ольвии и ее округа в архаическое время. Киев, с. 27-35.
- Козуб, Ю. И. 2002. Надгробия некрополя Ольвии римского времени. *Боспорский феномен. Погребальные памятники и святилища. Материалы международной научной конференции. Часть 2*. Санкт-Петербург, с. 37-41.
- Назарчук, В. И. 1988. Охранные раскопки на территории Ольвии. *Античные древности Северного Причерноморья*. Киев, с. 194-203.
- Папанова, В. А. 1993. *Некрополь Ольвии (история исследования, итоги раскопок)*. Бердянськ.
- Папанова, В. А. 1997. Поминальный обряд ольвиополитов. *Никоний и античный мир Северного Причерноморья*. Одесса: «Ветаком», с. 156-161.
- Папанова, В. А. 2000. Чернотаковая керамика из семейного участка некрополя Ольвии. *Старожит-*
- ности Степового Причерноморья і Криму*. Запоріжжя, VIII, с. 194-216.
- Папанова, В. А. 2001. Основные итоги охранных раскопок участка семейных захоронений на некрополе Ольвии. *Ольвия та античний світ. Матеріали наукових читань. Присвячених 75-річчю утворення історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України*. Київ: ІА НАНУ, с. 103-105.
- Папанова, В. А. 2004. Поминально-погребальные обряды некрополя Ольвии, связанные с культом хтонических богов и героев. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, вип. XVIII, с. 296-300.
- Папанова, В. А. 2005. Амфоры в поминально-погребальном обряде некрополя Ольвии. *Etic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek colonization to the Ottoman Conquest*. Iasi, p. 221-237.
- Папанова, В. А. 2006. *Урочище сто могил (некрополь Ольвии Понтийской)*. Киев.
- Парович-Пешикан, М. 1974. *Некрополь Ольвии эллинистического времени*. Киев.
- Скуднава, В. М. 1988. *Архаический некрополь Ольвии. Публикация одной коллекции*. Ленинград.
- Толстикова, В. П. 2011. К проблеме «взаимовлияния» эллинистической и варварской культур на Боспоре в VI—V вв. до н. э. *Боспорский феномен: население, языки, контакты*. Санкт-Петербург, с. 54-58.

Надійшла 24.10.2019

А. В. Ивченко

Младший научный сотрудник отдела античной археологии Института археологии НАН Украины, ORCID 0000-0003-1357-310X, comandor_a@ukr.net

РАСКОП «ОРИЕНТ» НЕКРОПОЛЯ ОЛЬВИИ

На раскопе Ольвии в 2010—2018 гг. широкими площадями исследовался новый участок, получивший название раскоп «Ориент» по названию ближайшего репера. В ходе работ было установлено, что данная территория обладает некоторыми особенностями: во-первых, здесь встречены только объекты, связанные с погребально-поминальными действиями, никаких следов какой-либо иной хозяйственной деятельности не обнаружено. Во-вторых, данная территория использовалась для совершения погребений на протяжении практически всего существования античной Ольвии — с середины VI в. до н. э. до начала III в. н. э. В третьих, здесь присутствуют все типы погребальных сооружений, известные на ольвийском некрополе, за исключением больших каменных склепов под высокими курганами. В связи с этим актуальным стало обобщение полученных результатов.

Всего в процессе исследования вскрыто 925 м². Средняя глубина составила 1,0—1,1 м от современной дневной поверхности. Стратиграфия раскопа проста: сверху залегает слой дерна и гумуса толщиной до 0,2 м, ниже лежит слой светлой (темно-желтой) супеси с различными примесями, а под ним — слой предматерикового суглинка рыжего цвета с отдельными включениями «белоглазки». На этой площади было обнаружено 67 разновременных погребений различных типов, а также 50 других объектов, связанных с погребально-поминальной традицией. На раскопе можно выделить четыре больших хронологических периода, в целом соответствующих исторической периодизации Ольвийского полиса: позднеархаический — раннеклассический, классический, позднеклассический — эллинистический и римский.

Было установлено, что эта территория действительно использовалась исключительно для совершения действий погребально-поминального характера на протяжении практически всей истории античной Ольвии. Ни для одного периода системы в расположении могил не существовало. Типологическое разнообразие погребальных конструкций возрастает со временем от периода к периоду. Количественное соотношение объектов и временной протяженности периодов колеблется, но пик использования этой территории для совершения захоронений и связанных с ними обрядов приходится на римский период, то есть, на время, когда она была максимально удалена от жилой площадки Ольвии. При сравнительном анализе можно выделить отдельные элементы погребальных обрядов, которые сохраняются на протяжении всего существования некрополя. Например, использование «древних» вещей в составе погребального инвентаря.

К л ю ч е в ы е с л о в а: некрополь, погребение, погребально-поминальные ритуалы, трупосожжение, подбой, склеп.

EXCAVATION “ORIENT” OF THE NECROPOLIS OF OLBIA

At the excavation of Olbia in 2010–2018 a new site, called the “Orient”, by the name of the nearest benchmark, was explored by wide areas method. During works, it was established that this territory has some specific features: firstly, only objects associated with sepulchral actions are found here, no traces of any other household activity were found. Secondly, this territory was used for burials throughout almost the entire existence of ancient Olbia — from the middle of VI c. BC to the beginning of III c. AD. Thirdly, there are all types of funeral structures known at Olbian necropolis, with the exception of large stone crypts under high barrows. In connection with this, the generalization of the results obtained has become relevant.

Total investigated area is 925 sq. m. The average depth was 1.0–1.1 m from the modern day surface. The stratigraphy of the excavation site is simple: a layer of turf and humus up to 0.2 m thick lies on top, a layer of light (dark yellow) sandy loam with various impurities lies below, and a layer of pre-continental loam of red color with separate mass inclusions of lime lies below. On this square, 67 different-time burials of various types were found, as well as 50 other objects associated with the sepulchral tradition. At the excavation site, four large chronological periods can be distinguished, which generally correspond to the historical periodization of Olbia: Late Archaic — Early Classical, Classical, Late Classical — Hellenistic and Roman.

It was found that this territory was really used exclusively for performing funeral and memorial activities throughout almost the entire history of ancient Olbia. For each period there wasn't any location system for burials. The typological diversity of funerary structures increases during time from period to period. The quantitative ratio of objects to the length of time varies, but the peak of using this territory for burials and related rites falls on the Roman period, i. e., at a time when it was as far from the residential area of Olbia as possible. In a comparative analysis, it is possible to distinguish individual elements of funeral rites, which are preserved throughout the entire existence of the necropolis. For example, the use of “ancient” things as part of funerary inventory.

Key words: necropolis, burial, sepulchral rites, cremation, undercut, crypt.

References

- Buiskikh, A. V. 2013. *Arkhaicheskaia raspisnaia keramika iz Olvii*. Kyiv: Starodavnii svit.
- Buiskikh, A. V., Denisova, A. A., Ivchenko, A. V. 2016. Zolotyie iuvelirnye izdeliia iz Olvii. *Kolektsii naukovykh fondiv Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy (problemy ta vidkryttia)*. *Arkeolohiia ta davnia istoriia Ukrainy*, 1, pp. 63-79.
- Buiskikh, A. V., Ivchenko, A. V. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2018 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e. 2018/bn.
- Buravchuk, O. Ie. 2013. Raspisnaia keramika ellinisticheskoi epokhi iz zemlianoogo sklepa Olvii. *Bosporskii fenomen. Greki i varvary na evraziiskom perekrestke: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (Sankt-Peterburg, 19-22 noiabria 2013 g.)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, pp. 634-639.
- Burakov, A. V. 1979. Kamianyie sklepy Olviiskoho nekropolia. *Arheologia*, 31, p. 75-82.
- Burakov, A. V. 1980. Zemlianoi sklep Olviiskoho nekropolia. *Issledovaniia po antichnoi arkeologii Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 64-75.
- Ivchenko, A. V. 2012. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia i predmestia Olvii v 2012 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e., 2012/11b.
- Ivchenko, A. V. 2013. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia i predmestia Olvii v 2013 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e., 2013/21.
- Ivchenko, A. V. 2015. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2015 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e., 2015/bn.
- Ivchenko, A. V. 2016. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2016 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e., 2016/34.
- Ivchenko, A. V. 2016b. Pogrebenie s “kladom” delfinov na nekropole Olvii. *Starodavnie Prychernomoria*. Odesa: ONU, XI, pp. 212-216.
- Ivchenko, A. V. 2017. *Otchet o raskopkakh na territorii nekropolia Olvii v 2017 g.* Naukovyi arkhiv IA NANU, f. e., 2017/bn.
- Ivchenko, A. V. 2018. Postpogrebalnaia obriadnost na nekropole Olvii. *Drevnie nekropoli: pogrebalno - pominalnaia obriadnost, pogrebalnaia arkhitektura i planirovka nekropolei*. *Trudy IIMK RAN*. Sankt-Peterburg, 47, pp. 201-205.
- Ivchenko, A. 2018a. Zemlianye sklepy nekropolia Olvii (ot ellinizma k rimskomu vremeni). *Forum Olbicum II: pamiaty V. V. Krapivinoi (do 150-richchia doslidzhennia Olvii)*. *Materialy Mizhnarodnoi arkeolohichnoi konferentsii, 4-6 travnia 2018 r.* Mykolaiv, pp. 48-50.
- Kozub, Yu. I. 1974. *Nekropol Olvii V-IV st. do n. e.* Kyiv.
- Kozub, Iu. I. 1984. Istoricheskaia topografiia nekropolia Olvii. *Antichnaia kultura Severnogo Prichernomoria*. Kiev, pp. 156-174.
- Kozub, Iu. I. 1986. Stekliannye balzamarii iz nekropolia Olvii. *Antichnaia kultura Severnogo Prichernomoria v pervye veka nashey ery*. Kiev, pp. 41-52.
- Kozub, Iu. I. 1987. Pogrebalnye sooruzheniia nekropolei Olvii i eio okrugy. *Kultura naseleniia Olvii i eio okrugy v arkhaicheskoe vremia*. Kiev, pp. 27-35.

- Kozub, Iu. I. 2002. Nadgrobiia nekropolia Olvii rimskogo vremeni. *Bosporskij fenomen. Pogrebalnye pamiatniki i sviatilishcha. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii. Part 2.* Sankt-Peterburg, pp. 37-41.
- Nazarchuk, V. I. 1988. Okhrannnye raskopki na territorii Olvii. *Antichnye drevnosti Severnogo Prichernomoria.* Kiev, pp. 194-203.
- Papanova, V. A. 1993. *Nekropol Olvii (istoria issledovaniia, itogi raskopok).* Berdiansk.
- Papanova, V. A. 1997. Pominalnyi obriad olviopolitov. *Nikonii i antichnyi mir Severnogo Prichernomoria.* Odessa: Vetakom, pp. 156-161.
- Papanova, V. A. 2000. Chernolakovaia keramika iz semeino-rodovogo uchastka nekropolia Olvii. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomoria i Krymu.* Zaporizhzhia, VIII, pp. 194-216.
- Papanova, V. A. 2001. Osnovnye itogi okhrannykh raskopok uchastka semeinykh zakhoroneniia na nekropole Olvii. *Olviia ta antychnyi svit. Materialy naukovykh chytan. Prysviachenykh 75-richchiu utvorennia istoryko-arkheolohichnoho zapovidnyka "Olviia" NAN Ukrainy.* Kyiv: IA NANU, pp.103-105.
- Papanova, V. A. 2004. Pominalno-pogrebalnye obriady nekropolia Olvii, sviazannye s kultom khtonicheskikh bogov i geroiev. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu.* Zaporizhzhia, XVIII, pp.296-300.
- Papanova, V. A. 2005. Amfory v pominalno - pogrebalnom obriade nekropolia Olvii. *Etnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek colonization to the Ottoman Conquest.* Iasi, pp. 221-237.
- Papanova, V. A. 2006. *Urochishche sto mogil (nekropol Olvii Pontiiskoj).* Kiev.
- Parovich-Peshikan, M. 1974. *Nekropol Olvii ellinisticheskogo vremeni.* Kiev.
- Skudnova, V. M. 1988. *Arkhaicheskii nekropol Olvii. Publikatsiia odnoi kollektzii.* Leningrad.
- Tolstikov, V. P. 2011. K probleme «vzaimovliianiia» ellinskoi i varvarskoi kultur na Bospore v VI-V vv. do n. e. *Bosporskii fenomen: naselenie, iazyki, kontakty.* Sankt-Peterburg, pp. 54-58.
- Zhuravlev, D. V., Lomtadze, G. A. 2007. Keramicheskie komplekсы ellinisticheskogo vremeni iz nekropolia Olvii. *Arheologia*, 1, pp. 78-91.